

МАНЬКО В.М.,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри професійної
психології та педагогіки
Національної академії Служби
безпеки України, м. Київ

ФЕДОРИНА Т.П.,

кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри
загальнотехнічних дисциплін
Ніжинського агротехнічного
інституту Національного
університету біоресурсів і
природокористування України,
м. Київ

МОТИВАЦІЯ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті обґрунтовуються основні шляхи формування потребо-мотиваційної сфери студентів-аграрників з метою підвищення ефективності навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: мотиваційна сфера, навчально-професійна діяльність, проблемне навчання.

В статье обосновываются основные пути формирования потребностно-мотивационной сферы студентов-аграрников с целью повышения эффективности учебно-познавательной деятельности.

Ключевые слова: мотивационная сфера, учебно-профессиональная деятельность, проблемное обучение.

The article deals with the main ways of creating a need and motivational sphere of agrarian students to improve teaching and learning activities.

Key words: motivational sphere, educational and professional activity, problem educating.

Постановка проблеми.

1. Традиційна педагогічна технологія підготовки студентів-аграрників недостатньо формує професійну спрямованість майбутнього

фахівця, не сприяє створенню атмосфери систематичної роботи студентів щодо формування та закріплення практичних умінь та навичок. Результати аналізу діяльності на виробництві

© Манько В.М., Федорина Т.П., 2012

студентів-практикантів і випускників механіко-технологічних факультетів свідчать, що вони володіють знаннями сучасної техніки і передової технології, наукової організації праці, економіки і управління, проте недостатньо підготовлені до реальної практичної діяльності. Молоді спеціалісти не готові до раціонального планування і організації технологічних процесів, аналізу виробничих ситуацій і прийняття ефективних рішень, не володіють в достатній мірі творчим підходом до вирішення традиційних професійних завдань, не мають досвіду встановлення ділових стосунків і відповідно не можуть забезпечити плідну роботу та взаємодію між членами трудового колективу. Все це ускладнює процес їх адаптації на виробництві, загострює проблеми професійного і соціального становлення особистості.

У зв'язку з цим зростає актуальність проблем, пов'язаних з розробкою, вивченням і використанням методів впливу, спрямованих на формування особистісного смислу навчальної діяльності – однієї з внутрішніх умов продуктивності, яка визначає відношення студентів до навчання. А це висуває на розгляд питання про необхідність вивчення мотивів діяльності студентів вищих аграрних навчальних закладів, а також можливостей і умов, які сприяють цілеспрямованому формуванню мотиваційної основи навчально-професійної діяльності.

2. Аналіз психолого-педагогічних досліджень та педагогічної практики.

Проблема мотивації людської діяльності в сучасній психології вивчалась достатньо глибоко і насамперед за все за такими основними напрямками як теоретично-інстинктивне, теоретично-особистісне (лінії психології особистості, когнітивної психології і психології мотивації), а також в рамках теоретично-асоціативного напрямку (лінії психології навчання і психології активації) [16].

Цією проблемою займалися такі вчені як О.М.Леонтьєв [10], С.Л.Рубінштейн [15], Л.І.Божович [3], С.Г.Москвичов, В.Г.Асєєв [2], А.Г.Здравомислов, В.І.Ковальов [9], В.К.Вілонас, Є.П.Ільїн, І.А.Васильєв, С.С.Занюк [8], Л.П.Червінська, D.E.Super [18] та інші. Особливості мотивації навчання учнів середньої школи розглянуті у працях А.К.Маркової [12], В.І.Чиркова [17], учнів професійно-технічних училищ – О.С.Гребенюка [6], студентів вищих навчальних закладів – В.І.Ковальова [9], Ю.М.Орлова [13], А.К.Дусавицького [7], П.Г.Лузана [11], Б.С.Волкова [5], Р.С.Вайсмана, В.Г.Айштейна [1] та інших.

Що ж собою представляє поняття “мотивація”? На думку Л.І.Божович суть мотивації зводиться до сукупності мотивів, які визначають дану діяльність [3]. Близьке до цього і визначення К.К.Платонова [14]: “Мотивація – сукупність стійких мотивів, яка визначається спрямованістю особистості, її ціннісною орієнтацією і визначає її діяльність”. С.Л.Рубінштейн під мотивацією розумів ієрархічну організацію всієї системи спонукань [15]. Більшість авторів відмічає, як справедливо зауважує А.К.Маркова, що мотивація є багатомірним утворенням і включає в себе такі багатомірні компоненти як окремі мотиви, потреби, цілі і наміри, інтереси, ідеали і ціннісні орієнтації, емоції і афекти [12]. З нашої точки зору, ідеали і ціннісні орієнтації не входять в мотиваційну сферу, а визначають в цілому спрямованість особистості. Емоції і афекти також не можуть бути мотивами, так як вони завжди пов'язані із задоволенням, насолодою чи стражданням. Від цього буде залежати характер реакції, але не цілеспрямовані дії людини.

Багатьма дослідниками (С.Л.Рубінштейн, Л.І.Божович, В.С.Мерлін та ін.) мотивація трактується як властивість, компонент, якість особистості. Це стрижень особистості, який визначає цілісність людини, її активність.

Розглядаючи проблему мотивації діяльності, яка проявляється у вибіркового відношенні людини до діяльності і її результатів, слід відзначити тісне переплетення понять “мотив”, “потреба” і “мета” між собою.

Загальновідомо, що джерелом активності людини є потреби, спонукачем діяльності служать мотиви, рівень їх розвитку визначає соціальну значимість діяльності. Але окрім функції спонукання і спрямування діяльності мотив виконує також смислотвірну функцію, надаючи певний особистісний смисл цілям, структурним одиницям діяльності, а також обставинам, які сприяють чи перешкоджають реалізації мотиву. Формою вияву спонукальної, спрямовуючої та смислотвірної функцій є інтерес особистості до діяльності.

Необхідно відзначити, що одній потребі можуть відповідати декілька мотивів. Важливо підкреслити також те, що мотив – це не просто спонукання, а, як правило, усвідомлене спонукання. Для педагогіки це положення важливо тим, що процес формування мотивації повинен бути направлений не просто на збудження потреб, а на те, щоб дані потреби усвідомлювались студентами.

Мотиви не тільки детермінують діяльність, але і формуються, розвиваються в ній. Механізм цього процесу пояснюється загальновідомим фактом існування певних відношень між мотивом і метою діяльності. Це описаний О.М.Леонтьєвим механізм зсуву мотивів на мету діяльності [10].

Мотиви і мета, коли мова йде про діяльність, а не про дії, що їх реалізують, можуть мінятися місцями. Мета, яка спочатку не мала для особистості спонукальної сили, може набути її і стати мотивом. При цьому можна говорити про вирішальну роль мети і задач по відношенню до мотиву. З іншого боку, в міру усвідомлення мотивів може відбуватися зміщення (зсув) їх на усвідомлену мету, підпорядкування мотивів певній логіці задач.

Механізм усвідомлення мотивів робить психологічно зрозумілим процес виникнення, розвитку і зміни потреб. “Народження нових, вищих мотивів і формування відповідно до них специфічно людських потреб, - заключає О.М.Леонтьєв, - представляє собою дуже складний процес. Цей процес відбувається у формі зсуву мотивів на мету і їх усвідомлення”.

Уміння ставити цілі діяльності, прагнення до досягнення поставленої мети є суттєвими характеристиками не тільки вольової, але і мотиваційної сфер. Оцінка і вибір мети, які здійснює особистість, залежать від процесів мотивації і динаміки її зміни. Значимість мотивів проявляється їх впливом на формування і оцінку цілей.

Таким чином, більшість дослідників в поняття мотивації включають сукупність усвідомлених спонукань, до яких входять потреби, мотиви і цілі. Вони, в свою чергу, пов'язані з ціннісними орієнтаціями, ідеалами, почуттями, емоціями.

Одним із основоположних моментів мотиваційної концепції є признание полімотивованості діяльності, відповідно до якої будь-яка діяльність спонукається не одним, а декількома різними мотивами. Серед них є домінуючі, провідні, які очолюють ієрархічну структуру мотиваційної сфери особистості і визначають спрямованість діяльності, її результати.

Механізм формування мотивації “знизу – вверх” [2] полягає в тому, що педагогічні впливи в умовах навчально-професійної діяльності вибірково актуалізують окремі ситуативні спонукання, які при систематичній активізації поступово зміцнюються і переходять в більш стійкі мотиваційні стани і властивості особистості. Успіх викладача у формуванні мотиваційної сфери в цьому випадку залежить у великій мірі від його уміння збудити певні, адекватні і необхідні для даного виду мотиваційні стани, від його уміння підтримувати їх на протязі всього заняття і закріпити їх як результат спе-

ціально організованої діяльності.

При формуванні мотиваційної сфери студентів проблема полягає в тому, як вирішити протиріччя між вихідним рівнем мотивації і рівнем, який необхідний для здійснення навчально-професійної діяльності в кожному конкретному випадку? Це протиріччя є рушійною силою процесу формування мотивації. Його вирішення веде, з одного боку, до удосконалення організації навчально-виховного процесу у вищих аграрних навчальних закладах, а з іншого боку, це удосконалення обумовлює розвиток мотиваційної сфери студента. Основний напрямок удосконалення процесу навчання полягає в створенні на лекціях і лабораторно-практичних заняттях проблемних ситуацій, в пред'явленні студентам при виконанні курсового і дипломного проектування життєво важливих завдань, що пов'язані з вирішенням актуальних виробничих і науково-технічних проблем, організації значимих видів діяльності.

У вирішенні цього протиріччя певну роль відіграє і інший механізм формування мотивації – “зверху – вниз” [2]. Суть його полягає у пред'явленні студентам еталонів спонукань, цілей: ідеалів, змісту спрямованості особистості, які повинні сформуватися у них і які вони повинні поступово перетворити із зовнішньо зрозумілих у внутрішньо прийняті і реально діючі.

Велике значення для цього механізму набувають особистісні характеристики викладача. Саме викладач, подаючи особистий приклад студенту своїм творчим відношенням до роботи, широкою ерудованістю, високою працездатністю, активною пізнавальною діяльністю, любов'ю і відданим служінням науці, що пов'язується з високою педагогічною культурою, може активно сприяти перебудові мотивів навчально-професійної діяльності студента, його ціннісній переорієнтації в потрібному напрямку, формуванню у студента установки на усвідомлений розвиток у собі соціально цінних

властивостей.

Ці два механізми формування мотиваційної сфери особистості є однаково важливими і взаємодоповнюючими один одного.

3. Мета та завдання дослідження.

Мета даної статті – наукове обґрунтування основних шляхів формування потребо-мотиваційної сфери студентів-аграрників.

Оскільки інтегральною характеристикою ефективності навчального процесу у вищих аграрних навчальних закладах є академічна успішність студентів і результати навчальної діяльності – основний показник загальної і професійної підготовки майбутнього спеціаліста, то ми поставили перед собою завдання вивчення мотивів діяльності студентів з високою успішністю (вище 4,5 бали).

4. Виклад основного матеріалу та результати дослідження.

Частіше за все про мотиви судять на основі самозвіту особистості, застосовуючи при цьому різного роду опитування. Питальник повинен бути сконструйований так, щоб охоплювати конкретний набір потреб, які лежать в основі навчально-професійної діяльності студентів і відображати точку зору особистості на структуру мотивів. Тому вони передбачають можливість ранжування мотивів, тобто розміщення їх в певному порядку відповідно важливості мотиву для особистості.

З метою складання запитальника для опитування нами були використані результати контент-аналізу творів на тему “Яким я уявляю собі спеціаліста (професіонала) своєї професії?” та результати особистих співбесід із студентами. Була розроблена також спеціальна анкета “Студент і навчально-професійна діяльність в університеті”. В опитуванні були задіяні студенти 3 та 4 курсів механіко-технологічного факультету Національного університету біоресурсів та природокористу-

Таблиця. Мотиваційна сфера студентів з високою успішністю

Усвідомлені мотиви	3 курс		4 курс		Всього	
	Чол.	%	Чол.	%	Чол.	%
Вибору професії:						
- професія подобається	27	87,1	33	86,8	60	87,0
- за порадою батьків, друзів	15	48,4	8	21,1	23	33,3
Навчально-професійної діяльності:						
- знання	28	90,3	36	94,7	64	92,8
- вища освіта	28	90,3	32	84,2	60	87,0
- професія	22	71,0	23	60,5	55	79,7
Участь в науково-дослідній роботі:	19	61,3	28	73,7	47	68,1
Вибір завдання на самостійну роботу:						
- продуктивне	17	54,8	22	57,9	39	56,5
- репродуктивне	16	51,6	19	50,0	35	50,7
В середньому за тиждень пропускають:						
- жодної пари	6	19,4	11	28,9	17	24,6
- 1 пару	9	29,0	15	39,5	24	34,8
- 2 пари	6	19,4	5	13,2	11	15,9
- 3 і більше пар	4	12,9	6	15,8	10	14,5
Всього	31		38		69	

вання України з високою успішністю. В таблиці подана структура мотиваційної сфери студентів цієї категорії.

Як показує аналіз таблиці, 87 % студентів відзначають, що професія інженера-механіка сільськогосподарського виробництва дуже подобається і викликає стійкий інтерес, більшість з них мріяли про неї з дитинства. На перше місце серед усвідомлених мотивів, що спонукають їх до навчання, було поставлено знання, тобто ця категорія студентів більш високо оцінює силу науково-пізнавальних мотивів. Це ще раз підтверджує положення про те, що мотиви, які безпосередньо пов'язані з процесом пізнання і активізують навчально-професійну діяльність, є найбільш значимими для цієї діяльності.

Отже, можна зробити висновок про високу результативність такої структури мотиваційної сфери навчально-професійної діяльності студентів, коли науково-пізнавальні мотиви за-

ймають в ній домінуюче положення. Крім того, для студентів з високою успішністю навчання характерною ознакою є більш активна участь в суспільному житті університету, зокрема, 68 % з них приймають участь в науково-дослідній роботі: проводять наукові дослідження, готують доповіді і виступають з ними на щорічних студентських наукових конференціях, приймають участь в предметних олімпіадах тощо.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та власні дослідження свідчать, що для формування розвинутої професійно-пізнавальної потреби та забезпечення усвідомленої мотивації на всіх етапах реалізації навчально-професійної діяльності студентів важлива роль належить проблемному навчанню.

В навчально-професійній діяльності, що організована на основі принципів проблемного навчання, має місце

діалектичний процес взаємодії і просування вперед потреб і здібностей особистості. Професійний інтерес, як умова розгортання діяльності, разом з тим сам формується в діяльності (узагальнюючись, роблячись стійким). Результат навчально-професійної діяльності носить двоякий характер: формується і здатність до професійного мислення, і потреба в професійних (спеціальних) знаннях, які дають спеціальні та профілюючі дисципліни.

Проблемне навчання – це спосіб навчання, який адекватний суті навчально-професійної діяльності. Будь-який інший спосіб навчання, який не включає етапи усвідомлення проблеми, прийняття її як суб'єктивної задачі, самостійного пошуку вирішення проблеми з висунуттям відповідних гіпотез, перевірка їх життєздатності та правильності, не відповідає смислу навчально-професійної діяльності. Теоретичні положення, які подаються студентам в готовому вигляді, не можуть бути стимулом в навчально-професійній діяльності.

Наприклад, якщо у студента є інтерес до професійної діяльності (до машин та обладнання, до технологічних та виробничих процесів, до способів діяльності тощо), то передача цих знань в готовому вигляді на лекції не має для нього смислу. Запропоновані варіанти, рішення сприймаються ним як нав'язані зовні, бо потреба в професійних знаннях вимагає самостійного осмислення проблеми, в рамках якої можуть бути оцінені запропоновані рішення. Виникає почуття незадоволеності, яке часто проявляється у невідвідуванні лекцій або у відмові працювати на них. Студент, що має сформовану потребу в професійних знаннях, прагне самостійно розібратись в проблемі, але вже за межами навчального процесу.

Якщо ж у студента відсутній інтерес до професійної діяльності, то подавання знань в готовому вигляді приведе до формального їх засвоєння (заучування напам'ять). Це не спонукає

студента до подальшого поповнення знань в даній професійній галузі, він обмежиться конспектом при підготовці до заліків, екзаменів. Сама ж професійна проблема залишається для нього незрозумілою, непотрібною (*"terra incognita"*).

І перший, і другий випадок не сприяє ні засвоєнню відповідних професійних знань, ні розвитку науково-професійного мислення. Так як при цьому активізуються мотиви, що безпосередньо не пов'язані із змістом навчально-професійної діяльності, то засвоєння професійних знань є неповним або спотвореним. Воно спирається на короткочасну, а не довготривалу пам'ять, бо мета, яку ставить перед собою студент, не є засвоєння матеріалу, а вона зміщується на вирішення нав'язаної зовні конкретної задачі: здача заліку, екзамену, курсового проекту.

Справжня навчально-професійна діяльність, основним способом реалізації якої є проблемне навчання, – це діяльність спілкування викладача і студента. Смысл цієї діяльності для викладача – не в передаванні певних професійних знань, а в організації власної діяльності студентів з осмисленням проблеми і знаходженням способів її вирішення. При цьому слід відмітити, що проблемне навчання вимагає свого подальшого вдосконалення, особливо на лекціях.

Головний результат такої діяльності – розвиток професійно-пізнавальної потреби і професійного мислення студентів, побічний – повноцінне засвоєння професійних знань, тобто не тільки їх знання, але і усвідомлені уміння використовувати для вирішення конкретних професійних завдань.

Як показали результати дослідження мотиваційної сфери студентів, велика роль в якій відводиться професійно-пізнавальному мотивам, повинна бути достатньо розвинутою і соціальна спрямованість особистості, що проявляється у високій значущості мотивів загально-соціальних. Таке від-

ношення студента до навчально-професійної діяльності викликає почуття відповідальності і обов'язку перед колективом, сприяє реалізації його творчих можливостей. Оптимальним варіантом сформованості мотиваційної сфери особистості є досягнення такого співвідношення між групами мотивів, яке сприяє росту ефективності навчально-професійної діяльності.

Вивчення та аналіз діяльності студентів в експерименті дозволили виявити значимі для успішної навчально-професійної діяльності компоненти особистості (структуру мотиваційної сфери) і у відповідності до цього зробити такі висновки.

5. Висновки та перспективи подальших розвідок.

У проведеному дослідженні був виявлений певний взаємозв'язок між результативністю навчально-професійної діяльності і рівнем сформованості її мотиваційної основи, який виражається у відношенні особистості до виконуваної діяльності. Вчинки людини, її діяльність є продуктом не тільки соціальних умов, але великою мірою залежать від відношення особистості до способів навчально-професійної діяльності і її результатів. Тому аналіз мотиваційної сфери особистості є необхідним аспектом у вивченні процесів формування та розвитку особистості.

На основі структурно-динамічної природи мотиваційної основи діяльності можна виділити домінуючі, провідні (основні) мотиви. Для навчально-професійної діяльності – це науково-пізнавальні, професійні, соціальні. Виконуючи спонукальну функцію,

кожний мотив займає певне місце в ієрархії мотивів. З метою успішного виконання цієї діяльності особливо важлива наявність сильних (провідних) науково-пізнавальних мотивів. Аналіз ролі науково-пізнавальних мотивів у пізнанні дозволяє зробити висновок, що коли пізнавальний мотив стійкий і сильний, до того ж підкріплюється ще професійною спрямованістю, то особистість не потребує різноманітних зовнішніх стимулів і спостерігається достатньо високий рівень самостійності студента в навчально-професійній діяльності.

Формування і розвиток мотиваційної сфери особистості відбувається через систему суспільних стосунків (науково-дослідна та інша суспільна діяльність). Цей процес здійснюється також і в результаті цілеспрямованого педагогічного впливу. При цьому важливу роль відіграє узгоджене застосування в навчальному процесі двох механізмів формування мотиваційної сфери особистості студента – “знизу – вгору” і “зверху – вниз”.

Постійна увага до мотиваційної основи навчально-професійної діяльності: створення оптимальних умов діяльності, опора на професійно-пізнавальний інтерес, актуалізація соціально-цінних мотивів – відкриває можливість значного покращення якості підготовки фахівців-аграрників під час вивчення спеціальних дисциплін та цілеспрямованого впливу на формування особистості в цілому.

В подальшому плануємо вивчити і проаналізувати потребо-мотиваційну сферу студентів з низькою навчальною успішністю та тих, які погано відвідують заняття.

ЛІТЕРАТУРИ:

1. Айштейн В.Г. Мотивирующие факторы в подготовке инженеров // Высшее образование в России. – 1993. – N 2. – С. 96-98.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.

3. Божович Л.И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности. – М.: Международная пед. академия, 1995.-209 с.
4. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 285 с.
5. Волков Б.С. К вопросу о развитии мотивов учебной деятельности студентов // Мотивы учебной и общественно-полезной деятельности школьников и студентов. – М.: Московский обл. пед. ин-т им. Н.К.Крупской, 1980. – С. 102-109.
6. Гребенюк О.С. Проблемы формирования мотивации учения и труда у учащихся средних профтехучилищ. – М.: Педагогика, 1985. – 151 с.
7. Дусавицкий А.К. Мотивы учебной деятельности студентов: Учебное пособие. – Харьков: Харьковский гос. ун-т, 1987. – 54 с.
8. Занюк С.С. Мотивація діяльності: спонукання, активність, успіх: Навчальний посібник. – Луцьк: Ред.-вид. відділ Волинського держ. ун-ту ім. Л.Українки, 1998. – 124 с.
9. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
10. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. Лузан П.Г. Теорія і методика формування навчально-пізнавальної активності студентів. – К.: Національний аграрний ун-т, 2004. – 272 с.
12. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
13. Орлов Ю.М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / НИИ общей и педагогической психологии АПН СССР. – М., 1986. – 33 с.
14. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. – М.: Высшая школа, 1981. – 175 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
16. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: Пер. с нем. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
17. Чирков В.И. Мотивация учебной деятельности: Учебное пособие. – Ярославль: Ярославский ун-т, 1991. – 51 с.
18. Super D.E. Veration development. – N.Y.: Van Nostrand, 1957.– 187 p.